

HAZAR: HUKUKÎ BİR BULANIKLIK, UYUŞMAZLIKLARIN KAYNAĞI*

Cesare P. R. ROMANO

*Çev. Yrd. Doç. Dr. Yasin POYRAZ***

SSCB'nin 8 Aralık 1991'de dağılmasına kadar Hazar Denizi iki kıyıdaş devletin münhasır egemenlik alanını oluşturuyordu: İran ve SSCB. Sovyetler Birliği, Hazar Denizinin büyük bir bölümünü fiilen (*de facto*) kontrol etmekte ve orada denizciliğe ilişkin tam bir egemenlik kullanmaktaydı. Dahası bu süregelen durum (*status quo*), Hazar Denizinin hukuki statüsünün -ne hakları ve karşılıklı çıkarları kesin olarak sınırlandıran, ne de bir anlaşmada açıkça belirleyen- ayrıntıları olmaksızın, iki devlet tarafından birçok onyıllar boyunca kabul edilmiştir.

1991'den bu yana durum tamamen değişikliğe uğramıştır. Bugün kıyıdaş devletlerin sayısı beştir (Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan) ve buna bağlı kaçınılmaz bir sonuç olarak, Hazar Denizi ve onun kaynakları, özellikle petrol ve gaz¹ üzerinde çıkarlar ve hukuki iddi-

* " La Caspienne: un flou juridique, source de conflits ", *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien*, No. 23, 1997, s. 39-69.

** Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Öğretim Üyesi.

¹ Hazar Denizi havzasında petrolün varlığı yüzyıllardan beri bilinmektedir. Bakü'nün petrol alanlarının ilk işletilmesi XVIII. Yüzyılın başına kadar gider. İlk rafineri Nobel Kardeşler tarafından 1875'te kurulmuştur. 1910'da Bakü petrol alanları, Rus üretiminin yüzde 85'ini sağlıyordu. Bkz. CRES-ACI, *Le pétrole et le gaz russes*, Genève, CRES, 1995, 232 s., s. 229-230. Bununla birlikte Hazar'ın petrol rezervlerinin böylesi uyuşmazlıklara yol açmaya değer olduğu şüphesini doğurmaktadır. Robert Cullen'in yazdığı gibi: "The idea that [soviet geologist] would have overlooked vast Central Asian deposits that now are await ready for exploitation by more canny Western firms smacks, at best, of hubris and, at worst, of a desire to extract some fat commissions and consulting fees from gullible investors". Hazar'ın deniz tabanı altında tahmin edilen petrol rezervleri yaklaşık oniki milyon varile ulaşmaktadır. Bkz. CULLEN, R., "Central Asia and the West", içinde: MANDELBAUM, M. (ed.), *Central Asia and the World*, New York, Council on Foreign Relations Press, 1994, 251 s., s. 139. Günümüzde kıta sahanlığının altında ve bölge çevresinde 40 milyon varil petrol rezervi ortaya çıkartılmıştır. Keşfetmeye bağlı bulunan miktar hesaplaması, aslında bir spekülasyondan ibarettir. Batılı petrol şir-

alar artmıştır. Birçok batılı petrol şirketi, önce aramak ve sonra da işletmek amacıyla andlaşmalar yaptılar². Bu andlaşmalar, Hazar Denizinin hukuki rejimi ve kıyıdaş devletlerin karşılıklı hakları önceden kesin bir biçimde belirlenebilmiş değilken imzalanmıştır. Gerçekte Hazar, hukuki açıdan yoğun bir sis perdesiyle kaplanmış gibi görünüyor. Hazar'ın rejimi, ne kıyıdaş devletlerin ilgisinden ne de öğretilen yararlanan bir "no-man's land" [tarafsız bölge] içinde yer almaktadır.

Bu çalışma, Hazar'ın mevcut hukuki rejiminin genel görünümünü ortaya çıkarma; böylece bu konudaki hukuki literatürün bir kısmını inceleme amacı taşımaktadır. Yer darlığı nedeniyle, uluslararası göl ve kapalı deniz rejimlerinin yararlarını karşılaştırmalı olarak değerlendirme konusu yapmak mümkün olmayacak ve yine Hazar Denizi kaynaklarının makul işletilmesi sorununa daha az değinilecektir. Bu sebeple, mevcut hukuki rejimin eksik yanlarını göstermek ve bu konuda halen devam eden uyuşmazlığın barışçı çözümü amacıyla bazı öneriler sunmakla yetiniyoruz.

Mevcut Hukuki Rejim ve Tarihi Belgeler

Çarlık Dönemi

Rus ve Pers imparatorlukları arasında yapılan ve Hazar sorununu ele alan ilk andlaşma 13 Şubat 1729 tarihli Reşt Andlaşmasıdır. Bu andlaşma, sınırların belirlenmesi ve bazı toprakların Rusya'ya devrini düzenliyor, Araks ve Kura akarsularında olduğu gibi Hazar üzerinde de ticaret ve seyrüsefer özgürlüğü kuruyordu³.

XVIII. Yüzyıl boyunca Rus ekonomik ve askeri gücünün yayılması, bu iki kıyıdaş güç arasındaki dengeyi bozmuştur. İran ile Rusya arasında kesin-tisiz dokuz yıl süren savaştan sonra Rusya'nın Kuzey Pers'te özellikle Gürcistan'da kontrol sağlama amacına uygun olarak, Seiwa Irmağı üzerinde 12

ketleri 100 ila 200 milyar varil petrole ve daha çok miktarda gaza sahip olunabileceğini tahmin ediyor. Karşılaştırma bakımından Kuveyt'in kanıtlanmış petrol rezervleri 97 milyar varildir. Bkz. "Pipe Dreams in Central Asia", *The Economist*, 4 Mayıs 1996, s. 61.

² 20 Eylül 1994'te Azerbaycan ile British Petroleum, Pennzoil, Rus ortaklığı Lukoil, Unocal, Türk Petrolleri, Norveç şirketi Statoil ve Exxon'u içine alan bir uluslararası konsorsiyum arasında imzalanan anlaşma çok önemlidir. 8 milyar dolara karşılık, otuz yıllık bir süre için düşünülen proje, 500 milyon ton petrol ve 55 milyar metreküp gazdan daha fazlasının üretileceğini varsaymaktadır. Azerbaycan'ın imtiyaz tanıdığı alan, kıyıların yaklaşık 100 kilometresi üzerinde yer almaktadır. Bkz. "Oil Concerns Set \$8 Billion Accord with Azerbaïdjan", *International Herald Tribune*, 21 Eylül 1994, s. 1 ve 6.

³ PARRY, G., *The Consolidated Treaty Series (1648-1919)*, New York, 1969, vol. 33, s. 157.

Ekim 1813'te, bölgedeki güçlerin yeni dengesini belirleyen Gülistan Andlaşması imzalanmıştır.

Bu Andlaşmanın V. Maddesi şunu açıkça belirtmektedir: "... Rus ticaret gemileri, daha önce olduğu gibi, Hazar Denizinin kıyıları boyunca seyrüsefer ve bu kıyılara yanaşma hakkına sahip olacaktır (...). Savaş gemileri bakımından ise, savaştan önce olduğu gibi barış süresince ve her zaman, Hazar Denizinde yalnızca Rus bayrağı çekilecek; Rus askeri gücü dışında diğer bir güç Hazar Denizi üzerinde askeri bir bayrak çekemeyeceği gibi önceki münhasır hakları bakımından Rusya şimdi de aynı haklara sahip olacaktır"⁴.

Böylece Gülistan Andlaşması, iki imparatorluğun ticari filolarının eşit seyrüsefer haklarını tamamen uzlaştırmış iken, Rusya'ya savaş filosuyla Hazar Denizini boydan boya geçme münhasır hakkını vermiştir. Aynı münhasır seyrüsefer hakkını onbeş yıl sonra yeniden teyit eden ve 22 Şubat 1828'de imzalanan Türkmençay Andlaşması⁵, Gülistan Andlaşmasının yerini almıştır⁶. Bu Sözleşme Rusya'nın bölge üzerindeki kontrolünü daha da çok artırmaktadır; çünkü Rusya, Aras'ın öte kıyısındaki Pers şehirleri Erivan ve Nahcivan'ı ele geçirmiştir.

Sovyet Dönemi

Ekim 1917 Bolşevik Devrimi, Çarlık Rusyasının kalıntılarına son vererek Hazar bölgesinde yeni bir güç dengesi kurmaktaydı. 26 Şubat 1921'de Moskova'da İran ile Rusya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti şu açıklamayı içeren bir andlaşma yaptılar: "... Çar Hükümetleri tarafından İran ile imza-

⁴ G.-F. de MARTENS, *Nouveau recueil de traités*, vol. 4, s. 89.

⁵ G.-F. de MARTENS, *op. cit.*, vol. 7, s. 568. Türkmençay Andlaşmasının belirttiğine göre Rus savaş gemileri "... *ab antiquo* [eski zamanlardan beri] Hazar Denizi üzerinde seyrüsefer hakkına tek başına sahip olmuştur".

⁶ Öğretinin bir kısmının Hazar üzerinde Rus savaş gemilerinin münhasır seyrüsefer hakkını, suların kendisine ait bölümü üzerinde tüm egemenlik hakkından İran'ın vazgeçtiğine bir işaret olarak düşündüğünü belirlemek ilginçtir. *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana*'da okunabilir: "Coğrafi bakış açısına karşın, uluslararası hukuk bakımından Rusya ve İran'la kıyıları bulunması sebebiyle Hazar bir kapalı deniz sayılmaz. Türkmençay Andlaşmasının 8. maddesi gereğince hukuki olarak bir Rus kapalı denizdir, Andlaşma uyarınca Şah, bu denizde savaş gemileri bulundurma münhasır hakkının Rusya'da kalmasına göz yummuştur" (yazarın çevirisi). İçinde: *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana*, Madrid, Espasa-Calpe, 1911-1975, vol. 12, s. 174.

lanan andlaşma ve sözleşmelerin tamamı hiç yapılmamış sayılacaktır, İran halkını baskı altında tutan andlaşma veya sözleşmeler...”⁷.

Böylece Gülistan ve Türkmençay andlaşmaları hukuken yürürlükten kalkmıştır. Yeni andlaşmanın 11. maddesi, Hazar Denizi üzerinde seyrüsefer özgürlüğünü iki devlet lehine yeniden oluşturuyordu. Ayrıca 14. maddede İran, balıkçılığın Rusya tarafından yaygın kullanılmasının önemini kabul ediyordu ve Devrim sonrası bir kıtlık yaşayan Rusya’ya balık avlama izni veren anlaşmalar yapmayı taahhüt ediyordu.

Bununla birlikte 1921 Andlaşması, hiçbir şekilde Hazar üzerinde egemenliğin sınırlandırılmasını ele almamıştır. Andlaşma yalnızca, eşit seyrüsefer haklarının yeniden canlandırılması açısından Hazar’ın rejimini belirlemektedir.

Yalnız 1930’lu yıllarda Hazar üzerinde balıkçılıkla ilgili seyrüseferin yoğunlaşması; başlangıçta bu faaliyetlere hukuki bir çerçeve hazırlanması için iki taraflı görüşmelere yol açmıştır. Bu görüşmeler, 27 Ağustos 1935 tarihli Ticaret ve Seyrüsefer Temel Andlaşmasının⁸ yapılmasıyla sonuçlanmış ve yerini 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Seyrüsefer Andlaşmasına⁹ bırakmıştır. İki kıyıdaş devlet karşılıklı egemenlik alanlarının belirlenmesi konusunda uzlaşma sağlamamış ise de, Hazar Denizinin üçüncü devletlere ve onun uyruklarına yasaklanmasını kabul etmiştir. Böylece Hazar üzerinde askeri olduğu kadar ticari seyrüsefer hakkı da Sovyet ve İran gemilerine ayrılmış oluyordu. Mürettebat veya liman personeli içinde bulunan üçüncü devlet uyruklarının münhasır yetkisi, yasaklanıncaya kadar devam edecektir.

Son olarak, balıkçılık hakları sorununa gelince, 1935 ve 1940 sözleşmeleri, kıyı devletinin balıkçılık gemilerine ayrılmış kıyılardan itibaren on mil genişlikteki bir bölge dışında, iki devlet için Hazar’ın tamamı üzerinde bir balıkçılık serbestisi öngörüyordu. Buna karşın belirli bir dönem boyunca, on millik bölgenin ötesinde Hazar’ın güney bölümünde balıkçılık, 1927’de kurulan bir Sovyet-İran karma şirketine verilen imtiyaz esas alınarak uygulanmıştır¹⁰. Bu şirket, 31 Ekim 1931’de imzalanan anlaşma ile resmi statü ka-

7 Société des Nations, *Recueil des Traités*, vol. 9, s. 401.

8 *Ibid*, vol. 176, s. 301.

9 *Sbornik deïstvouiotchikh dogovorov, soglachenii i konvents, zaklioutchyonnikh SSSR sinostrannymi gosoudarstvami* (Andlaşmalar Derlemesi, SSCB ile Yabancı Devletler Arasında İmzalanan Anlaşma ve Sözleşmeler), Moskova, 1955, vol. X, s. 56.

10 İran ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında Hazar Denizinin Güney Kıyıları Üzerinde Balık Avlama Alanlarının İşletilmesine İlişkin Anlaşma (1 Ekim 1927), Société des Nations, *Recueil des Traités*, vol. 112, s. 297.

zanmış¹¹ ve 1953 yılına kadar birçok balık türü üzerinde tekel oluşturmuştur¹². Hazar'ın rejimi Aralık 1991'de Sovyetler Birliğinin yıkılmasına kadar böyle devam etmiştir.

Öğretinin Durumu

Temel kitaplara sahip yazarların Hazar'ın hukuki rejimi üzerine öğretideki çalışmaları, ne çok sayıda ne de ender bulunmaktadır¹³. Konu genellikle, Sovyetler Birliğinin dağılması ile bu sorunun güncel çetin bir problem haline dönüşmesinin öğretideki yansımalarına bağlı olarak ele alınmıştır¹⁴. Bununla birlikte sorunun karmaşıklığı, ilk kaynaklara ulaşma zorluğu ve bilgi azlığı, öğretinin önemli bir bölümü için hala caydırıcı bir özellik göstermektedir.

Mevcut öğretinin tamamının genel bir özelliği, sorun için “kapalı deniz” veya “uluslararası göl” arasında ikili ayırımı dayalı bir yaklaşım sahibi olmasıdır. Bu sorunu ele alan tüm yazarlar ilk anda, çağdaş uluslararası hukukun bakış açısıyla Hazar'ın soyut olarak (*in abstracto*) deniz veya göl mü olduğunu belirlemeye çalışmaktadır. Belirlenmiş özelliklerin sınıflandırılması, doğal olarak, bu özelliklerin hukuk alanında ele alınmasını gerektirmektedir¹⁵.

-
- 11 Sobranie zakonov i rasporiajenii rabotche-krest'ianskogo pravitel'stva SSSR (Kanunlar ve SSCB İşçileri ve Köylüleri Hükümetinin Kararları Derlemesi), Moskova, 1932, vol. II, no. 17, m. 186.
- 12 S. Vinogradov, P. Wouters, “The Caspian sea: current legal problems”, *Zeitschrift für Ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (Z.a.ö.R.V.)*, vol. 55, 1995, s. 609.
- 13 P. Pondaven, Hazar'ı uluslararası göller konusundaki çalışmasına dahil etmiştir. PONDAVEN, Ph., *Les lacs-frontière*, Paris, Pedone, 1972, s. X-451. Aynı zamanda bkz. DOWLATCHAÏ, A., *La Mer Caspienne, sa situation au regard du droit international*, Paris, Thèse de doctorat multigraphiée, 1961.
- 14 Öğretinin sıkça rastlanmayan katkıları arasında bkz. S. VINOGRADOV, P. WOUTERS, op. cit., s. 604-623. OXMAN, B., “Caspian Sea or Lake: What Difference Does it Make?”, *Caspian Crossroads*, Kış 1995-1996, s. 1-12. Kesin yargı açısından daha az net olanlar için bkz. DABIRI, M. R., “A New Approach to the Legal Regime of the Caspian Sea as a Basis for Peace and Development”, *The Iranian Journal of International Affairs*, 1994, vol. 6, s. 28-46. UIBOPUU, H. J., “The Caspian Sea: A Tangle of Legal Problems”, *The World Today*, vol. 51, 1995, s. 119-123.
- 15 Hazar Denizinin hukuki rejimi sorunu gerçek bir hukuki öze sahiptir. Bu durum öğretinin için andlaşmalar hukuku, deniz hukuku, çevre hukuku, uluslararası teamül, uluslararası ortak yönetimler, ülkesel egemenlik, uluslararası sınırların belirlenmesi, devletin sorumluluğu ve devletlere halefiyet konularında karmaşık problemler ortaya çıkarmaktadır.

Böylesi bir yaklaşımın geçerliliğinden şüphe edilebilir. Dahası, gerçekte Hazar Denizi bir bakıma eşsizdir. 400 bin km²'den çok yüzölçümüyle Hazar, dünyanın dört tarafı çevrili en büyük tuzlu su kütlelerine sahiptir¹⁶. Hazar'ın yüzeyi Büyük Göllerin yüzeyinin iki katına erişmekte, Umman ve İran körfezlerinin yüzölçümleri toplamını geçmekte ve hemen hemen Meksika Körfezinin yüzölçümüne (464 bin km²) ulaşmaktadır. Öğretinin büyük bir çoğunluğu göl olarak düşünülmesine¹⁷ rağmen jeofizik, hidrolojik ve biyolojik açılardan Hazar bir denizdir (örneğin tuzluluk oranı Baltık Deniziyle eşdeğerdir).

Tüm açık sınıflandırma girişimlerine rağmen Hazar'ın hukuki rejimi her zaman kendine özgü (*sui generis*) olmuştur. Fiziki, tarihi ve hukuki özelliklerini hesaba katmaksızın önceden belirlenmiş bir kategori içerisinde ele almayı istemek eleştirilebilir. Öğreti, olgusal gerçekliği bir yana bırakarak Hazar'ı bir "deniz" veya "göl" olarak sınıflandırmak zorunda değildir. Burada, gerçekte bazı yazarların "coğrafi bölgesellik" veya "durum bölgeselliği"¹⁸ terimlerine göre, "aynı deniz alanına kıyıdaş devletler arasında var olması ve kimi kez aralarında yalnızca ilgili alana uygulanabilir özel kurallar kabul edilerek sürdürülmesi"¹⁹nden ileri gelen tipik bir durum söz konusu-

16 Hazar Denizinin boyutları yüzyıllar boyunca önemli ölçüde değişmiştir. Hazar bugün kuzey-güney ekseninde yaklaşık 1200 kilometre uzunluğa ve doğu-batı ekseninde ortalama 300 kilometre genişliğe sahiptir. En dar bölümünde Türkmenistan ve Azerbaycan kıyılarındaki Apşeron Burnu ve Tarta arası yaklaşık 200 kilometre ile birbirinden ayrılmıştır. Bkz. "Caspio", in *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana*, Madrid, Espasa-Calpe, 1911-1975, vol. 12, s. 169.

17 Özellikle Pondaven, Dowlatchaı, Dabiri ve Dipla'nın görüşü böyledir. Bu görüşü paylaşan Butler 1969'da şöyle yazmıştır: "Soviet jurists regard the Caspian as a large lake which historically has been called a sea. General norms of international law relative to the high seas, to vessels and their crews sailing on the high seas do not extend to the Caspian, whose regime is governed by Soviet-Iranian treaties and agreements". Bkz. BUTLER, W. E., "The Soviet Union and the Continental Shelf", *American Journal of International Law*, vol. 63, 1969, s. 106. Uıbopuu Hazar Denizini daha çok bir "deniz" gibi düşünüyor görünmektedir. Vinogradov / Wouters ve Oxman deniz hukukunun ve uluslararası göllere uygulanan uluslararası hukuk kısmının uygulanabilir olduğunu düşünüyor. Oxman'ın şu şekilde belirleme yaptığı gibi: "To what extent, if any, does the legal classification of the Caspian Sea as a sea or a lake make a difference in selecting between competing legal results?", Oxman, *op. cit.*, s. 4.

18 DUPUY, R.-J. / VIGNES, D., *Traité du nouveau droit de la mer*, Paris, Economica, 1985, XXI - 1447 s., s. 48-49.

19 QUENEUDEC, J. P., "Les tendances régionales dans le droit de la mer", Société française pour le droit international, *Régionalisme et universalisme dans le droit international contemporain*, Paris, Pedone, 1977, s. 261-262; BENCHIKH, M., "La Mer Méditer-

dur. Dahası gerçek sorun, kendi nitelikleri bakımından Hazar'ın deniz veya göl olarak bilinmesi değildir; fakat daha çok fiziki, tarihi ve hukuki özelliklerine göre birçok kıyıdaş devletin göl veya kapalı denize benzer bir rejime olağan biçimde sahip olup olmadığını bilmektir²⁰.

Hazar'ın mevcut hukuki rejimi, ne deniz hukuku alanıyla ne de uluslararası göller hukuku alanıyla tam olarak örtüşür²¹. Dahası, emredici normlara (*jus cogens*) da bağlı değildir. Kıyıdaş devletler, aralarındaki açık veya üstü kapalı uzlaşıyla her zaman değişiklik yapmakta özgürdür. Yürürlükteki rejim, yeni bir olgusal gerçeklik karşısında yetersiz ve eksik kalıyorsa; onun yerine *cessante ratione legis, lex ipsa cessat* [yasanın varoluş sebebi / amacı ortadan kalkmışsa, yasa da ortadan kalkar] ilkesi uyarınca yenisini oluşturmak gerekecektir. Yalnızca sürdürülebilir hukuki rejim, kıyıdaş tüm devletlerin hakça kalkınması ve doğal kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını sağlayan hakkaniyete uygun bir rejimdir. Böyle bir rejim, yalnızca tüm kıyıdaş devletler arasında özgürce görüşülen bir anlaşmadan doğabilecektir.

Mevcut Hukuki Rejimin Eksikliği

İran ile Sovyetler Birliği, Hazarın suları üzerinde egemenliklerinin sınırlandırılması sorununu asla karşılıklı olarak çözmediler²². Karşılıklı devlet

ranée, mer semi-fermée”, *Revue Générale de Droit International Public* (RGDIP), vol. 84, 1980, s. 284-297, s. 285-286.

20 Oxman, *op. cit.*, s. 4.

21 Bazı yazarların yerinde olarak belirttiği gibi Hazar Denizi, sularının tuzluluğuna rağmen, hukuki açıdan denizin bir parçası gibi düşünülemez, zira o kapalıdır. Birçok devlet ile kuşatılan Hazar Denizi, uluslararası hukukça düzenlenen ilişkilere konu teşkil edebilir; fakat, okyanusların geri kalanıyla bağlantısı olmaksızın “özel” deniz gibi sayılır, “deniz hukuku”nun genel kuralları bakımından denizle bir ilişkisi yoktur. NGUYEN, Q. D. / DAILLER, P. / PELLET, A., *Droit international public*, 4. Bası, Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1991, s. 1-1269, s. 1015. Bununla birlikte Hazar hangi tür içerisinde ele alınırsa öyle incelenecektir (deniz veya göl), bu ayrı ve yarışan (nebeneinander verschiedener) egemen hakların varlığına dayanan temel olguyu değiştirmeyecektir. Bkz. DAHM, G., *Völkerrecht*, 2. Bası, Berlin, De Gruyter, 1989, vol. 1, XLIII-511 s., s. 403. Hazar hangi biçimde ele alınırsa alınsın, kıyıdaş devletlerin ülkelere bir parçasını oluşturan gölleri ve tamamen kapalı denizleri hatırlatmak gerekir. Bkz. VERDROSS, A. / SIMMA, B., *Universelles Völkerrecht*, 3. Bası, Berlin, Duncker & Humblot, 1984, XXX-956 s., s. 672.

22 Rusya ile İran arasındaki kara sınırlarının doğu bölümü, Hazar Denizinin Doğu Sınırlarının Düzenlenmesine İlişkin Sözleşme gereğince ilk defa 1881’de kurulan iki taraflı bir komisyon ile belirlenmiştir (9 Aralık 1881). *Martens Recueil*, 2. seri, vol. 9, s. 228. Kara sınırı küçük değişikliklerle 1921 Andlaşmasında teyit edilmiştir. Bkz. MALEKI, A., “Iran’s North Eastern Border: From Sarakhs to Khazar (The Caspian)”, *Iranian Journal of International Affairs*, 1992, vol. 4, s. 617-627.

yetkilerini belirleyen bir sınır²³, hiçbir zaman iki devlet arasında bir anlaşma çerçevesinde ortaya konmamış ve sürekli olarak tek yanlı biçimde iddia konusu yapılmıştır²⁴.

Bu suların hukuki statüsü, daima sınıflandırma gücüne ve karmaşık bir yapıya sahip olmuştur. Statünün belirlenmesi için kıyıdaş devletlerin 1991'den beri karşılaştıkları zorluklar bu şekilde açıklanmaktadır.

1991'de Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Hazar'a kıyıdaş devletlerin sayısı ikiden (SSCB ve İran) beşe (Azerbaycan, Kazakistan, İran, Rusya ve Türkmenistan) çıkmıştır. Devletlerin halefiyetine ilişkin uluslararası teamül hukuku kuralları²⁵ ve Minsk Anlaşması²⁶ gereğince Hazar'ın hukuki rejimi, Sovyetler Birliği ve İran'ın uygulamalarıyla geliştiği gibi Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) için hukuki bağlayıcılığını da sürdürmekteydi. Bununla birlikte XXI. Yüzyılın iddialarını cevaplandırmak için açıkça bu rejim, eksik bir biçimde ortaya çıktı. Ne biri ne de diğerinin kuşattığı değil; yalnızca iki devletin karşılıklı egemenliklerini düzenlemek için bu rejim oluşturulmuş (buna karşın üç devlet, bugün sayısı beşe çıkan kıyıdaş devletler arasına

23 ROUSSEAU, Ch., *Droit international public*, 3. Bası, Paris, Dalloz, 1976, s. 161.

24 Astara ile Hasankulu arasında uzayıp giden kara sınırına dayanan bir sınırlama çizgisini 1935'te Sovyet Dışişleri Bakanlığı tek taraflı olarak düzenledi. Hava trafiğine ilişkin 1964 Anlaşması Hazar Denizi üzerindeki uçuşlara hiçbir yerde yollamada bulunmamıştır, fakat buna karşın İran ile SSCB arasındaki kara sınırlarının iki uç noktasını birbirine bağlayan hayali bir çizgi ile oluşturulan hat, uçuş bilgi bölgesi olarak düzenlenmiştir. Bkz. *New Times*, 1964, no. 34, s. 29.

25 1978 Devletlerin Andlaşmalara Halefiyetine İlişkin Sözleşme, ilgili devletlerin başka tür lüsünü kararlaştırmaları dışında andlaşmaların sürekliliği ilkesini kabul etmiştir. Özellikle 34. ve 35. maddelerdeki durumlar böyledir. Bkz. Devletlerin Andlaşmalara Halefiyetine İlişkin Viyana Sözleşmesi, 23 Ağustos 1978, UN Doc. A/CONF.80/31 (1978), 17 *International Legal Materials* (ILM) 1488 (1978). 1978 Viyana Sözleşmesi için genel olarak bkz. MENON, P. K., "The Vienna Convention of 1978 on Succession of States with Respect of Treaties", *Revue de Droit international, de sciences diplomatiques et politiques*, vol. 59, 1981, s. 1-81; BELLO, E. G., "Reflections on Succession of States in the Light of the Vienna Convention on Succession of States with Respect of Treaties 1978", *German Yearbook of International Law*, vol. 23, 1980, s. 296-322; GRUBER, A., *Le droit international de la succession d'Etat*, Bruxelles, Bruylant, 1986, 354 s.

26 Bkz. Bağımsız Devletler Topluluğunu (BDT) Kuran Anlaşma, Minsk, 8 Aralık 1991, (madde 12), içinde: 31 *ILM* 138 (1992). Ayrıca bkz. Belarus, Rusya ve Ukrayna'nın Devlet Başkanları Bildirisi, (Préambule-Önsöz), içinde 31 *ILM* 142, (1992). 8 Aralık 1991'de Belarus Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Ukrayna arasında Minsk'te imzalanan BDT'nu Kuran Anlaşmanın Protokolü 21 Aralık 1991'de Alma Ata'da diğerleri ile Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında imzalanarak [bu üç devlet] BDT'nun üyesi oldular. Protokol metninin kopyası için bkz. 31 *ILM* 147 (1992).

katılmıştır) ve Sovyetler Birliği lehine dengenin bozulduğu bir fiili genişleme meydana gelmişti. Dahası doğal kaynakların işletilmesi, geçiş özgürlüğü, çevrenin korunması, barışın sürdürülmesi ve bölgenin güvenliği gibi temel sorunlar bakımından bir sonuca ulaşamamış ve yalnızca biyolojik kaynakların kısmen işletilmesi sağlanmıştır.

Kıyıdaş devletler, böylesi boşlukları yalnızca uygulanacak önemli kurallar üzerinde karşılıklı uzlaşa ile doldurabilirler. Bu açıdan Hazar'ın hukuki statüsünün yeniden belirlenmesi, bölgenin doğal kaynaklarının sürdürülebilir ve hakkaniyete uygun kalkınmaya izin veren uzun vadeli bir çözüme ulaşması amacıyla bu devletlerin ve bütünüyle uluslararası toplumun işbirliği yapma becerisi bakımından önemli bir sınama olacaktır. Kıyıdaş devletler ve uluslararası toplum Hazar'ın sürdürülebilir gelişimini ortaya çıkarmalıdır. Çevre konusunda Hazar Denizinin durumu çok kaygı vericidir²⁷. Bölgede yoğun endüstriyel gelişimin aşağı yukarı beş yılı, çevre konusunda katı kurallar uygulanmaksızın şimdiki ve gelecek kuşaklara ağır bir miras bırakmıştır²⁸. Tüm kıyıdaş devletler için bölgenin gelecekteki gelişimi, Hazar'ın ekosistemi üzerindeki etkisi hesaba katılmaksızın sağlanamaz²⁹.

Kıyıdaş devletler, değişen ölçülerde, bölgenin büyük ekonomik potansiyelinin işletilmesine bağlı gelişme haklarını ileri sürdüler. Bu amaçla onlar, Hazar ve onun doğal kaynakları üzerindeki egemen yetkilerini kullanmayı ısrarlı biçimde arzu ettiler. Buna karşın Stockholm Bildirisinin 21. maddesi çerçevesinde "Devletler, BM Andlaşması ve uluslararası hukuk ilkelerine göre, çevre politikalarına uygun olarak, doğal kaynaklarının işletilmesinde egemen haklara sahiptir ve yetki ve kontrolleri altındaki faaliyetler ile diğer

27 Bkz. OMS, *Integrated Water Management and Protection Project for the Caspian Sea and its Catchment Area. Situation Analysis and Project Proposal*, OMS, Genève, Temmuz 1993; WOLFSON, Z., "The Caspian Sea: Latest Developments", *Environmental Policy Review*, vol. 7, 1993, s. 14-21; GOLUB, R., "The Caspian / Khazar Sea", *Environmental Policy Review*, vol. 6, 1992, s. 1-10.

28 Çağdaş uluslararası hukukta kuşaklararası hakkaniyet sorunu üzerine bkz. BROWN WEISS, E., *In Fairness to Future Generations*, Dobbs Ferry, New York, Transnational Publisher, 1989, s. XXIX-385.

29 Bu konuda Hazar'a kıyıdaş devletler arasında genel bir uzlaşa ortaya çıkmış görünüyor. Onlar halen BM Çevre Programının (PNUE / UNEP) (Bölgesel Deniz Programı) desteğiyle Hazar'ın çevresinin korunması üzerine bir anlaşma imzalanması amacıyla görüşmeler yapıyorlar. Çevre konusunda bu gelecek rejimin hukuki görünümü üzerine bkz. (UN Doc. UNEP-ROE/CASP.LG/) BUNDY, R. R., *Background Paper for the Meeting of Experts on Environmental Cooperation in the Caspian Region: Legal Framework and Institutional Mechanisms*, Genève, PNUE, Aralık 1995, s. 1-41.

bir devlet ülkesinde veya hiçbir ulusal yetki altında bulunmayan bölgelerde çevresel zarara neden olmama yükümlülüğü altındadır”³⁰.

21. Madde iki unsur içermektedir. Bir taraftan, Genel Kurulun birçok kararında önceden kabul edildiği gibi devletlerin doğal kaynakları üzerindeki egemenliğini belirtmekte³¹; diğer taraftan devletlerin, yetki veya kontrolleri altındaki yerlerde yapılan faaliyetleri ile diğer devletlerin çevrelerinde zarara yol açmalarından kaçınma yükümlülüğünü vurgulamaktadır³².

Bununla birlikte tüm devletler, evleviyetle Hazar’a kıyıdaş devletler doğal kaynaklarının işletilmesinde egemen yetkilere sahip iseler de bu sorunu

30 “Çevre Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı Raporu, Stockholm, 1972”. Bu ilke birçok andlaşmada teyit edildi. Özellikle bkz. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (madde 3), Rio de Janeiro, 5 Haziran 1992, 31 *ILM* 818 (1992); Uzun Menzilli Sınırşan Atmosfer Kirliliğine İlişkin Sözleşme (Önsöz), Cenevre, 13 Kasım 1979, BM Örgütü Avrupa Ekonomik Komisyonu (UN-ECE), *Conventions sur l’environnement*, BM Örgütü, New York, 1992, s. 9. Bununla birlikte Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi 192.2 maddesinin biraz farklı anlatımını belirtmek gerekir: Bu anlatım, ekonomik kalkınma hakkı ile zararlara sebep olunmasını yasaklayan kurala denk düşmez. Bu sorun hakkında bkz. DUPUY, P. M., “Overview of the Existing Customary Legal Regime Regarding International Pollution”, içinde: BASTROW MAGRAW, D. (ed.), *International Law and Pollution*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, s. 61-89, s. 65.

31 Özellikle bkz. 14 Aralık 1962 tarih ve 1803 sayılı karar, “Doğal Kaynaklar Üzerinde Sürekli Egemenlik”, UN Doc. A/RES/1803 (XVII); 1 Mayıs 1974 tarih ve 3201 sayılı karar, “Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen Kurulmasına İlişkin Bildiri”, UN Doc. A/RES/3201 (S-VI); 12 Aralık 1974 tarihli “Devletlerin Ekonomik Hak ve Ödevlerine İlişkin Şart”, UN Doc. A/RES/3281 (XXIX).

32 Uluslararası teamül hukukunda sınırşan zararları önleme yükümlülüğünün varlığı, başlangıçta uluslararası yargı kararları tarafından ortaya konuldu. Lotus Davasında bu kuralın daha önceden ileri sürüldüğü söylenebilir, *Recueil CPJI*, Série A, no. 10, s. 4-108. 1930’lu yıllar boyunca bu kural, Trail Smelter Davasında çevre korunması için uygulandı (“... no State has the right to use or permit the use of its territory in such a manner as to cause injury by fumes in or to the territory of another ... when the case is of serious consequence and the injury is established by clear and convincing evidence”). Bkz. Trail Smelter Hakemliği, *Recueil des sentences arbitrales*, Vol. 3, s. 1905, s. 1965. Yargıç De Castro Fransız Nükleer Denemeler Davasında karşıoy yazısı içerisinde bu bölümü alıntılamıştır, *Recueil CIJ*, 1974, 253 s., s. 389. Kural son olarak Korfu Kanalı Davasında Uluslararası Adalet Divanı tarafından benimsenmiştir, *Recueil CIJ*, 1979, 4 s., s. 22. Oder Uluslararası Komisyonunun Yetkisi Davasında, *Recueil CPJI*, 1929, Série A, No. 23, s. 27, ve Lanoux Gölü Hakemliğinde, *International Law Reports*, vol. 24, s. 101 (1957), uluslararası akarsular konusu bakımından sınırşan önemli zararların önlenmesi yükümlülüğünün altı çizilmiştir. Bir devletin ülkesini diğer devletler için zararlar doğuracak şekilde kullanımına izin vermeme yükümlülüğünü ele alan daha yeni bir dava için bkz. Nikaragua’daki Askeri ve Yarı Askeri Faaliyetlere İlişkin Dava, (Nikaragua/ABD), *Rapport de la CIJ*, 1986, s. 14.

çözmüyor, ayrıca onların hangi doğal kaynaklara sahip olduğunun belirlenmesi de gerekiyor.

Hazar'ın doğal kaynakları üzerindeki egemen haklar, muhtemelen tüm kıyıdaş devletlerin ortak veya birbirine uygun uzlaşısıyla oluşan hukuki sınırlar içinde, kıyıdaş her bir devletin kendi münhasır amacı olarak kullanılabilir. Bu son durumda, bir ortak yönetim (*condominium*) söz konusu olacaktır. Bununla birlikte, şayet çağdaş deniz hukuku bilgisinden yararlanılabiliyse, bu iki seçenek arasında ara çözümler için geniş bir alan ortaya çıkacaktır³³.

Ortak Yönetim Tezi³⁴

Bazı yazarlar, Hazar üzerinde yasal bir ortak yönetimin (*condominium*) varlığı tezinden kaçındılar³⁵. Olası bölünmeden daha çok kaçınan devletlerden Rusya ve İran, mevcut ve gelecekteki hukuki rejimin temeli olarak gör-

³³ Bkz. AUBURN, F. M. / FORBES, V. / SCOTT, J., "Comparative Oil and Gaz Joint Development Regimes", içinde: GRUNDY-WARR, C., *World Boundaries, Vol. 3: Eurasia*, Londra ve New York, Routledge, 1994, s. 196-212.

³⁴ Ortak yönetimlerle ilgili sistematik bir çalışma için bkz. EL ERIAN, A. A., *Condominium and Related Situations in International Law*, Cairo, Fouad I University Pres, 1952, s. VI-163; CORET, A., *Le condominium*, Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1960, 333 s.. Constance Gölü, üç devlet tarafından egemenlik iddialarının konusunu teşkil eden bir göl olarak tek ve son derece ilginç bir örnektir. Göl üç büyük parçadan oluşur: "Berlinger" Almanya'nın egemenliği altındadır; "Orta Göl" Almanya ile İsviçre toprakları arasında bulunur ve bu iki devlet arasında eşit uzaklık ilkesine göre bölünmüştür; son olarak "Yukarı Göl", aynı adı taşıyan şehir karşısında bulunan ve eşit uzaklık ilkesine göre Almanya ile İsviçre arasında paylaştırılan Constance Kanalı konusu dışında gölün bu son parçası üzerinde bir uluslararası anlaşma mevcut değildir. İsviçre sürekli olarak, Yukarı Gölün yarısına kadar egemenliğinin uzandığını ileri sürmüştür. İsviçre, gölün bu parçasının eşit uzaklık ilkesi uygulanarak uluslararası bir anlaşma ile sınırlandırılmasını istemektedir. Almanya'nın görüşü de geniş ölçüde aynıdır. Buna karşın kıyıların coğrafi özellikleri sebebiyle elverişsiz durumda bulunan üçüncü kıyıdaş devlet Avusturya, Yukarı Gölün sularında aynı anda kıyıdaş üç devletin egemenliği altında ve buna göre birlikte çalışmayı gerektiren bir ortak yönetim oluşturmayı her zaman savunmuştur. Buna göre Constance Gölünün hukuki rejimi belirsizliğini sürdürüyor. Bu konuda bkz. GRAF-SCHNELLING, C. / SCHENK, D., "Le régime juridique du lac de Constance", içinde: ZACKLIN, R. / CAFLISCH, L., (ed.), *The Legal Regime of International Rivers and Lakes*, Dordrecht, Nijhoff, 1981, s. 97-124; FROWEIN, J. A., "Lake Constance", içinde: BERNHARDT, R., *op. cit.*, vol. 12, s. 216-219.

³⁵ Bkz. Dabiri, *op. cit.*, p. 32-40.

düğü için tüm kıyıdaş devletlerin yasal bir topluluğunun varlığını açıkça ileri sürdüler³⁶.

Hazar üzerinde devletlerin ortak yönetiminin varlığı tezi, politik çıkar anlayışı ve kıyıdaş devletlerin uygulamalarına ilişkin tartışılabilir bir sebep üzerinde oluşturuldu³⁷. Bu açıdan ortak yönetim tezinin savunucuları genellikle İran Dışişleri Bakanı ile Sovyet Elçiliği arasındaki nota değişimini ileri sürdüler. Daha sonra 1935 Andlaşmasında yer alan V. Nota, şunu belirtiyordu: “ the Caspian Sea, which is regarded by two governments as a Soviet and Iranian Sea...”³⁸ [Hazar Denizi, iki hükümet tarafından Sovyet ve İran denizi olarak kabul edilmiştir].

Bu nitelendirme, 1940 Andlaşmasının arkasından gelen nota değişiminde de tekrarlanmıştır: “Since the Caspian Sea, which the Contracting Parties hold to belong to Iran and to the Soviet Union...”³⁹.

Bu hukuki belgelerde tarafların iradelerini kesin biçimde belirlemek oldukça zordur. Gerçekte onların, Hazar Denizi üzerinde seyrüseferin üçüncü devletlere yasaklanmasını mı istediği (karşılıklı egemenlik sorunundan ayrı olarak, halen Hazar’da olduğu gibi kapalı deniz rejimi böyledir); yoksa, Hazar üzerinde yasal bir ortak yönetimin varlığını mı kastettiği anlaşılamamaktadır. Bununla birlikte 1921’den beri İran ile Sovyetler Birliğinin karşılıklı uygulamaları, bu son varsayım lehine ipuçları vermemekte; fakat daha çok, suların kendi bölümünde itirazla karşılaşmaksızın egemenliklerini bağımsız bir şekilde kullanan her devletin, barış içinde bir arada yaşamasının basit bir ifadesi gibi görünmektedir.

Ortak yönetimler, yalnızca acil veya geçici bir çözüm için genel bir yol-
dur veya son çare olarak ele alınan bir önlemdir⁴⁰. Bugün devletler, ülkesel bütünlük üzerinde birinin aleyhine diğerlerinin egemenliğini genişletmesinden temelde kaçınmak için; artık genellikle bir üçüncü devletin ülkesel ege-

³⁶ Hazar’ın hukuki rejimi üzerine Rusya’nın görüşü için bkz. UN Doc. A/49/475, 5 Ekim 1994. Aynı şekilde bkz. OSTROVSKY, Y., “Russia Against Unilateral Actions in Regard to the Caspian Sea”, *Rossiiskoe obozrenie*, No. 20, 30 Eylül 1994, s. 8.

³⁷ Bkz. Dabiri, *op. cit.*, s. 37-40.

³⁸ *Série des Traités de la Société des Nations*, vol. 176, s. 327.

³⁹ Bkz. yukarıda dp. 9.

⁴⁰ Ortak yönetimler bir çatışmadan sonra oluşturulur ve onun izini taşırlar. Birinci Dünya Savaşı sonrası Kuzey Dobrouja, Danzig, Memel, Schleschwig, Doğu Galiçya ve Doğu Trakya’da oluşturulan ortak yönetim durumları özellikle böyledir. İkinci Dünya Savaşı-ndan sonra Almanya, Avusturya ve Japonya, müttefik güçlerin ortak yönetimi altına alınmıştır.

menliğini ortaya çıkartacak biçimde sahipsiz arazi (*res nullius*) veya bir ülke üzerinde egemenliğe bağlı uygulamalara başvurmuyorlar. Başka bir ifadeyle, bir bölge üzerinde süregelen durumun (*status quo*) korunması, gelecekteki görüşmelerin sonuçlarını veya onun belirlenmiş statüsü üzerine gelişmeleri görmeyi sağlayacak hukuki bir yoldur⁴¹. Hazar üzerinde ortak yönetimin varlığı iddiası, bu bağlamda ele alınmış görünmektedir.

Hazar Denizine İlişkin Bir Andlaşma Yapılması Üzerine Düşünceler

Kıyıdaş devletlerin tamamen hukuki temeller üzerine inşa edilmemiş olan, Hazar üzerinde bir ortak yönetime sahip olduğu tezinin, [Hazar'ın] kaynaklarının düzenli gelişimi ile bağdaştırılması zor görünmektedir. Kıyıdaş devletlerin Hazar üzerinde egemenliklerine bağlı uygulamaları makul sayılmayacağı için, aralarında şiddetli bir biçimde ayrılığa düştüler. Kıyıdaş devletlerden her biri, suların bir parçası üzerinde münhasır egemenlik uygulayacaktır. Problem, sahip olunacak bu parça ve ilgili devletlerin uygulayacağı egemen haklarını kapsayan yüzeyin belirlenmesi dışındadır.

Yukarıda daha önce ele alındığı gibi, Hazar Denizinin tümdengelim yöntemiyle deniz veya göl olarak sınıflandırılmasına bağlı biçimde bu devletlerin haklarının ve yükümlülüklerinin belirlenmek istenmesi, geniş ölçüde anlamsız bir çabadır. Yalnızca Hazar'a kıyıdaş tüm devletler arasında uzlaşmaya bağlı bir anlaşma yapılması, [Hazar'ın] hukuki rejiminin önemli boşluklarını doldurmaya ve XXI. Yüzyılın kuşkuşları karşısında belirgin eksikliklerini gidermeye elverişlidir.

Geçen dört yıl içinde birkaç öneri ileri sürülmüştür⁴². Bununla birlikte önerilerden hiçbiri, kıyıdaş devletlerin tamamınca kabul görmemiştir. Gö-

41 GIULLIANO, M. / SCOVAZZI, T. / TREVES, T., *Dritto Internazionale*, Milan, Giuffrè, 1983, vol. 2, s. 362.

42 Kazakistan 1995'te Hazar Denizinin hukuki statüsü üzerine 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Hazar'a kıyıdaş devletlerin bölgesel işbirliği uzlaşısına dayanan bir andlaşma yapılmasını önerdi. Ortak çıkarılara ilişkin sorunların çözümünde eşgüdümü sağlamak için ilgili devletlerin devlet veya hükümet başkanlarıyla oluşturulması gereken bir devletler arası komisyon olan Hazar Konseyi kurulacaktı. Konsey'in dört alt komisyona ve bir sürekli sekreteryaya sahip olması gerekecekti. Bkz Oibopuu, *op. cit.*, s. 120-121. Hazar'ın biyolojik kaynaklarının muhafazası ve hakkaniyete uygun kullanımı üzerine uzlaşılacak bir proje, 30 Ocak-3 Şubat 1995 tarihlerinde Aşkabat (Türkmenistan)'daki Hazar'a kıyıdaş devletlerin toplantısı sırasında sunuldu. Bkz. VINOGRADOV, S., *The Caspian Sea: Current Legal Problems*, Max Planck Enstitüsünün deniz hukuku üzerine bir sempozyumuna sunulan rapor, Heidelberg, Ocak 1995, s. 14. Azerbaycan Aralık 1993'te, Hazar'ın içsular rejimi uygulanacak sektörlere bölünmesini öngören kendi sözleşme taslağını kaleme aldı. Bkz. Vinogradov / Wouters, *op. cit.*, s. 621. Son olarak İran, kıyıdaş devletlerin ortak mülkiyeti ve onların birbirine bağlı kullanımı anla-

rüşmeler sürekli devam etmektedir ve çıkacak sonucu önceden kestirmek mümkün değildir. Sovyetler Birliğinin yeniden örgütlenmesi süreci hala devam etmektedir ve hiç şüphe yok ki bu sürecin, Hazar'ın gelişimine katkı sağlayacak yöntem üzerinde büyük bir etkisi olacaktır.

Bu çalışma çerçevesinde, Hazar'ın düzenli işletilmesi ve kaynaklarının sürdürülebilirliğini en iyi şekilde güvence altına alan hukuki rejimin hangisi olduğunu bilme sorununa girilmemiştir. Bununla birlikte, bu karmaşıklığın çok kabaca bir analizi dahi, kapalı denizler ve/veya uluslararası göller rejiminin tarihsel, jeofizik ve hukuki özelliklerini hesaba katmaksızın, saf ve basit olarak Hazar Denizine aktarmanın mümkün olmadığını göstermektedir. Gerçekte farklı olgulara bağlı durumlar, farklı rejimlere uygun düşmektedir. Açıklama olarak, kıyıdaş olmayan devletlerin hakları konusunda, belki uluslararası göller hukukunu incelemek gerekecektir. Seyrüsefer ve geçiş konusunda, kendilerine ait kıyılardan uzak bölgelerde bir ya da birçok kıyıdaş devletin bu açıdan önemli çıkarları ölçüsünde kapalı deniz hukuku söz konusu olabilecektir. Şayet sorun, özellikle kıyılarından uzak bölgelerde kıyıdaş devletler arasında sınırlandırma yapılmasına ilişkin olsaydı, muhtemelen açık denizler için hazırlanmış öğreti ve yargı kararları kullanılacaktı. Geçiş ve çevre konusundaki endişelerin dikkate alındığını varsayarsak, hidrokarbonların ve madenlerin depolanması konusunda bu paylaşım, devletlerin genel uygulamalarıyla kolaylaşan ilginç bir çözüme benzemektedir. Bununla birlikte, çevrenin genel korunması gibi bilimsel araştırmalar, balıkçılık kaynaklarının yönetimi ve muhafazası konusunda paylaşım, kıyıdaş devletlerin çıkarlarını tamamıyla aynı şekilde koruyacakmış ve kısaca aralarında işbirliği anlaşmaları yapmalarına engel olacakmış gibi görünmüyor⁴³.

Ancak tatmin edici bir anlaşma yapmak için çaba göstermesine rağmen, kıyıdaş devletlerin ilerleme kaydedememesi, böyle sürüp gidecek mi? Mevcut durumda kıyıdaş devletler, çözümü fiili durum ilkesinde görme gibi tehlikeli bir eğilime sahiptir. Yalnızca kıyıdaş devletlerin yapabileceği faaliyetler bakımından; bir devlet, egemenlik iddialarına sahip olduğu ülke üzerinde uygulamalar yapmış ise, bu uygulama sürekli ve barışçıl olması şartıyla fiili durumdan söz edilebilir⁴⁴. Böyle bir nitelik bulunmadığından fiili durum yalnızca, uygulamalarına itiraz edilmemesi şartıyla kıyıdaş devletlerin yarar-

yışı üzerine kurulu bir öneri dile getirdi. Bkz. "Russia Against Unilateral Actions in Regard to the Caspian Sea", *Rossiiskoe Obozrenie*, No. 20, 30 Eylül 1994, s. 8.

43 Bkz. Oxman, *op. cit.*, s. 12.

44 Palma Adası Davası, *Reports of International Arbitral Awards*, vol. II, s. 840. Aynı şekilde bkz. Doğu Grönland'ın Hukuki Statüsü (Norveç-Danimarka), *Recueil CPJI*, Série A/B, No. 54, s. 45-46.

landıkları egemen haklar çerçevesinde belirlenebilir. Böyle bir yaklaşım, tek taraflı işlemlerin yolunu açma tehlikesi içermektedir. Nitekim Türkmenistan tarafından Hazar Denizi üzerinde egemen yetkilerini genişleten “Devlet Sınırlarına İlişkin Kanun”un 1993’te kabul edilmesi; içsular, karasuları, münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı kavramlarına başvurmak yoluyla Hazar Denizi üzerinde egemen yetkilerin genişlemesine yol açmıştır⁴⁵. Bir diğer örnek Azerbaycan ile Batılı petrol şirketleri arasındaki “Asrın Andlaşması”nın sonuçlarıyla ortaya çıkmıştır⁴⁶. Tek taraflı işlemler, her durumda, diplomatik görüşmelerde bulunan devletlerden beklenen tutumlarla bağdaşmaz⁴⁷ ve benzer şekilde, barış ve bölge güvenliği için ciddi bir tehlikeye neden olabilir.

Uyuşmazlığı Bir Yargısal Karar Çözer mi?

Hazar Denizi sorunu, tipik bir hukuki uyuşmazlıktır⁴⁸. Kıyıdaş devletler bazı haklar ve yükümlülüklerin varlığını ileri sürmektedir. O halde bu anlaşmazlık, bir yargı kararının konusu olmaya elverişlidir. Gerçekte, dava taraflarının hukuki temeller üzerine kurulmuş hukuki iddialarını, yalnızca hukuka dayalı bir çözüm sonuçlandırabilir⁴⁹.

45 “Russia Against Unilateral...”, art. cit., *Rossiiskoie Obozrenie*, No. 20, 30 Eylül 1994, s. 8.

46 Bkz. Yukarıda dp. 2.

47 Bkz. ZOLLER, E., *La bonne foi en droit international public*, Paris, Pedone, 1977, s. XXXVI-392; MÜLLER, J. P., “Vertrauensschutz im Völkerrecht”, *Beiträge zum Ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht*, vol. 56, 1971, s. 154-164; COT, J.-P., “La bonne foi et la conclusion des traités”, *Revue belge de droit international*, vol. 4, 1968, s. 140-159; MC DADE, P. V., “The Interim Obligation between Signature and Ratification of a Treaty: Issues Raised by the Recent Actions of Signatories of the Law of the Sea Convention with Respect to the Mining of the Sea Bed”, *Netherland Yearbook of International Law*, vol. 32, 1985, s. 5-47.

48 Yazarlar genellikle hukuki uyuşmazlıklar ile siyasi uyuşmazlıklar arasında ayırım yapıyorlar. Birincilerin yargısal kararlarla çözülebilmelerine karşın, sonuncuların diplomatik yollarla çözülmesi gerekir. Bununla birlikte ayırım, devletlerin uyuşmazlıklarını çözme kararının biçimi üzerinde belirgin bir etkiye sahip değildir. UAD, kendisine sunulan uyuşmazlığın siyasi niteliği sebebiyle asla yetkisini reddetmedi. Bkz. Tahran’daki Diplomatik ve Konsolosluk Personeli Davası (ABD-İran), *Recueil CIJ*, 1980, s. 20; Nikaragua’daki Askeri ve Yarı Askeri Faaliyetlere İlişkin Dava (Nikaragua-ABD) (Yetki), *Recueil CIJ*, 1984, s. 439.

49 Bkz. CAFLISCH, L., “Le règlement pacifique des différends internationaux à la lumière des bouleversements intervenus en Europe centrale et en Europe de l’Est”, *Anuario de derecho internacional*, vol. 9, 1993, s. 17-39, s. 21.

Uyuşmazlıkların devletlere açık farklı yargısal yolları⁵⁰ arasında hakemlik, mahkeme yoluna oranla birçok avantaj sağlar. Her şeyden önce, hakem mahkemesine yöneltilen sorular, uygulanacak hukuk, hakem kararlarının hukuki gücü ve hakem mahkemesinin oluşumu konularında çok büyük bir esneklik sunar. İkinci olarak taraflara, hakem mahkemesinin yargılama usulüne ilişkin kurallar üzerinde büyük bir denetim güvencesi verir. Üçüncü olarak hakemlik, özellikle Uluslararası Adalet Divanı (UAD) çerçevesindeki bir yargı yoluna göre, çok daha fazla gizlilik içerir ve kamunun eleştirel değerlendirmesine daha az tabi tutulur. Son olarak hakemlik, dava taraflarının görüşleri arasında uzlaşma sağlamaya (yani adalete uygun bir anlaşma yapmaya) çok daha uygundur.

Öte taraftan yakın geçmişinde UAD, hakemlik yoluna başvurma eğilimini net bir biçimde göstermiştir⁵¹. Bu durum devletler için uyuşmazlıklarını üyelerinin bütününe içeren Divan yerine, sınırlı üyeli Dairelere sunma imkanının verilmesiyle görülmüştür. Diğer yandan Kuzey Denizi Kıta Sahaneliğinin Sınırlandırılması Davasında⁵² Divan, doğrudan sınırlandırma yapmak yerine uygulanacak hukuku göstermekle yetinerek, tarafların taleplerini yerine getirmiştir. Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan'ın, Hazar üzerinde karşılıklı egemenliklerinin sınırlandırılması için Almanya, Danimarka ve Hollanda örneğini takip etmesi gerekecektir.

Kördüğümün çözülmesi için yargısal yollara başvurma elverişli özelliklerine rağmen; biri teknik diğeri hukuki iki önemli tehlike bu yolun zorlukla uygulanabileceğini göstermektedir. Teknik açıdan, aynı anda beş taraf arasındaki bir uyuşmazlığın çözümü, parçaları bir araya getirilemez bir hukuki yapıya benzetilebilir. Geçmişte uluslararası uyuşmazlıklar bakımından, aynı anda üçten fazla devleti karşı karşıya getiren ve yargısal yollarla çözüme kavuşturulan belirgin bir örnek mevcut değildir⁵³. Üç devlet arasın-

50 Bkz. CAFLISCH, L., "L'avenir de l'arbitrage interétatique", *Annuaire français de droit international*, vol. 25, 1979, s. 9-45.

51 Bkz. ABI SAAB, G., "De l'évolution de la cour internationale: Réflexions sur quelques tendances récentes", *Revue générale de droit international public*, vol. 96, 1992, s. 284-293.

52 Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği Davası (Federal Almanya Cumhuriyeti-Danimarka; Federal Almanya Cumhuriyeti-Hollanda), *Recueil CII*, 1969 (Öz), s. 1-257. Bkz. JANICKE, G., "North Sea Continental Shelf Case", içinde: BERNHARDT, *op. cit.*, vol. 2, s. 205-208.

53 Uluslararası bir yargı organıyla çözülmüş olan üçten fazla devlet arasındaki tek uyuşmazlık Wimbledon Vapuru Davasıdır (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya-Almanya: Polonya müdahil), *Recueil CPJI*, Série A, No. 1, s. 11-47. Bununla beraber daha dikkatli bir inceleme uyuşmazlığın taraflarının gerçekte iki değilse de yalnızca üç olduğunu ortaya

da bazı uluslararası uyuşmazlık durumları meydana gelmiştir. Bunlar arasında kısmen Hazar Denizinin durumuna uygun olan Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği Davası⁵⁴ ve Fonseca Körfezi Davasını⁵⁵ belirtmek gerekir. İlk UAD, ayrı olarak başvuru iki davayı birleştirmeye karar vermiştir. İkincisi, başlangıçta iki devlet (El Salvador ve Honduras) arasındaki uyuşmazlık Nikaragua'nın müdahil olmasına izin verildiğinde üç taraflı bir uyuşmazlığa dönüşmüştür.

Psikolojik açıdan Hazar'ın kıyıdaş devletleri, İran'ın kaydadeğer ayrık durumu dışında⁵⁶, uluslararası hukuka ve uyuşmazlıkların barışçı çözüm yollarına genel bir kuşku duymaktadır. Bu konuda Sovyetler Birliği ideolojisi önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Hazar'a kıyıdaş devletlerin hemen hemen hiçbiri, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve BM Avrupa Ekonomik Komisyonu Sınırışan Sular ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin Sözleşme⁵⁷ gibi ilgili andlaşmalara taraf değildir*. Kıyıdaş devletler aralarında UAD Statüsü m. 36/2 temelinde hukuki yükümlülüklerini kabul eden hiçbir bildiri de bulunmamışlardır.

koymaktadır: Hukuki açıdan aynı görüşü sıkı sıkıya savunan ve tek bir taraf gibi hareket eden davacılar (İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya); davacılarınkinden başka gerçekte hiçbir talepte bulunmayan müdahil (Polonya); ve davalı (Almanya).

54 Bkz. Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği Davası, yukarıda dp. 52.

55 Kara, Ada ve Denizlere İlişkin Sınır Uyuşmazlığı Davası (El Salvador / Honduras; Nikaragua müdahil), *Recueil CIJ*, 1992, s. 351-761. Fonseca Körfezi Davası için bkz. ROTTEM, G., "Land, Island and Maritime Frontier Dispute", *American Journal of International Law*, vol. 87, 1993, s. 618-626; HARTZENBUSCH, C. A., "International Litigation: Land, Island and Maritime Frontier Dispute", *Harvard International Law Journal*, vol. 34, 1993, s. 241-259; KOHEN, M. G., "L'utis possidetis revisité: l'arrêt du 11 septembre 1992 dans l'affaire El Salvador / Honduras", *Revue générale de droit international public*, vol. 97, 1993, s. 939-973.

56 İran, UAD önünde birçok uyuşmazlığın tarafı olmuştur. Özellikle, 1951-1952'de Anglo-Iranian Oil Co. Davası (İngiltere / İran); 1979-1981'de Tahran'da ABD'nin Diplomatik ve Konsolosluk Personeline İlişkin Dava (ABD-İran); 1989'da 3 Temmuz 1988 Hava Olayı Davası (İran-ABD); 1992'de Petrol Platformları Davası (İran-ABD).

57 Sınırışan Akarsular ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin BM Sözleşmesini imzalamış olan (18 Mart 1992) ve onaylamış bulunan (2 Kasım 1993) tek kıyıdaş devlet Kazakistan'dır. Sözleşme metni için krş. UN Doc. ENVWA/R.53 ve Ek 1.

* Bugün Hazar'a kıyıdaş devletlerden sadece Rusya 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine taraftır. 1992 BM Avrupa Ekonomik Komisyonu Sınırışan Sular ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin Sözleşme'ye Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya taraf olmuştur. Bu üç devlet arasında Azerbaycan ve Rusya, aynı Sözleşmenin Su ve Sağlığa İlişkin Protokolüne taraf bulunmaktadır. Bkz. <http://treaties.un.org> (14.07.2011) [çev. notu].

Tarihi olarak, Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkeler, sosyalist devletler arasında dostane ilişkiler öngörüsü üzerine temellendirilmiş sosyalist öğretiyi nedeniyle, basit danışma dışında, uyuşmazlıkların tüm barışçı çözüm yollarını reddetmiştir⁵⁸. Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden gelen umut verici işaretlere⁵⁹ rağmen Hazar'ın kıyıdaş devletleri, uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları ve hala daha az olarak üçüncü taraf müdahalesini istemek için alışkanlıklarını tersine çevirmeye başlayarak anlaşma yapılmasını sağlayacakmış gibi görünmüyor.

Sonuçlar

1921 ile 1940 arasında belirlenen Hazar'ın mevcut hukuki rejimi, çağdışı kalmıştır. Çağdaş devletler düzenli bir biçimde doğal kaynaklarını işletilebilirlik amacıyla, sınırlarını mümkün olduğu ölçüde kesin olarak belirlemeye çalışıyorlar; Hazar'a kıyıdaş devletlerin egemenlik hakları ve yetkileri, belirsizliğini ve tek taraflı iddiaların konusu olmayı sürdürüyor. Hazar'ın doğal kaynaklarının işletilmeye başlanması ve ardından kıyıdaş devletlerin kalkınması böyle bir belirsizlik içerir; aynı şekilde bu [belirsizlik], uyuşmazlıklarda sonuç elde etmeye elverişli bir alan oluşturur⁶⁰. Hukuki açıdan belirsiz durumlar, kaçınılmaz olarak daha güçlü olanın üstünlüğüne yol açacaktır. Belirsizliğin, devletlerin egemen eşitliği ilkesi ve uluslararası toplum düzeninin varlığıyla bağdaşmaz olduğundan hiçbir şüphe etmemek gerekir.

Bu bağlamda Hazar'ın hukuki rejimi üzerine bir anlaşma yapılması şiddetle önerilebilir⁶¹. Bu çalışma, önerilebilecek hukuki rejimi belirleme ama-

58 Bkz. Cafilich, "Le règlement pacifique des différends internationaux à la lumière des bouleversements intervenus en Europe centrale et en Europe de l'Est", *op. cit.*, s. 31.

59 *Ibid.*, s. 35; GÓRALCZYK, W., "Changing Attitudes of Central and Eastern European States towards the Judicial Settlement of International Disputes", içinde: Académie de droit international, *Le règlement pacifique des différends internationaux en Europe. Perspectives d'avenir*, Colloque, 1990, Dordrecht, Nijhoff, 1991, s. 477-496.

60 Rusya'nın BM Örgütü Genel Sekreterliğine sunduğu bildirisinin Hazar Denizinin hukuki rejimi sorunu üzerine görüşüyle ilgili son paragrafı bu açıdan kaygı vericidir. Orada şu okunabilir: "Unilateral action in respect of the Caspian Sea is unlawful and will not be recognized by the Russian Federation, which reserves the right to take such measures as it deems necessary and whenever it deems appropriate, to restore the legal order and overcome the consequences of unilateral actions. Full responsibility for these events, including major material damage, rests with those who undertake unilateral action and thereby display their disregard for the legal nature of the Caspian sea and for their obligations under international agreements." Bkz. yukarıda dp. 36.

61 Rusya ile Kazakistan arasında 27 Nisan 1996'da imzalanan "Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu"nu kuran anlaşma, Hazar'a ilişkin bir sözleşme yapılmasının "acil ve öncelikli bir

cı taşımamaktadır. Hazar'ın mevcut rejimi, emredici normlara (*jus cogens*) bağlı değildir ve taraf devletler karşılıklı uzlaşa ile değişiklik yapmakta, eksikleri gidermekte veya tamamen değiştirmekte serbesttir. Bununla birlikte uluslararası alan düzeyinde, 1970'li yıllardan bu yana uluslararası hukukun gelişimi, doğal kaynakların hakkaniyete uygun kullanımı kavramı üzerine oturmuştur⁶². Bundan dolayı günümüzde, devletlerin suları üzerindeki egemenliğini her sınırlandırmanın; yalnızca şimdiki kuşakları değil, fakat aynı şekilde gelecek kuşakların ihtiyaçlarını hesaba katarak hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak için, gereksinim ve hatta yükümlülük dikkate alınarak yapılacağı, duruma uygun olarak ileri sürülebilir.

Hazar'a kıyıdaş devletler, düzenlemeleriyle geniş bir devlet uygulamasına, önemli sayıda yargısal karara ve uyuşmazlık konusu olan sular üzerinde devlet egemenliklerinin sınırlandırılması sorununa ilişkin (kapalı denizlerde olduğu gibi uluslararası göller konusunda da) öğretiyeye sahiptir. Kıyıdaş devletlerin, bir anlaşmayı özgürce görüşerek bu hazineyi doğrudan kullanmaya veya Hazar Denizini kaplayan hukuki sis tabakasını dağıtmayı görev edinmiş, temel tespitleri yapacak olan değişmez bir yargı organına bırakmaya karar vermesi gerekecektir.

görev" olacağını ve böyle bir sözleşmenin "egemenlik, ülke bütünlüğü ve siyasi bağımsızlık" a zarar vermemesi gerekeceğini dikkate almaktadır. Bununla birlikte bu terimlerin pratik anlamı henüz belli değildir. Bkz. "Pipe Dreams in Central Asia", *The Economist*, 4 Mayıs 1996, s. 61.

62 "Doğal kaynakların hakkaniyete uygun kullanımı" kavramının bir analizi için bkz. HANDL, G., "The Principle of Equitable Use as applied to Internationally Shared Resources: Its Role in Resolving Potential International Disputes over Transfrontier Pollution", *Revue belge de droit international*, Vol. 14, 1978-79, s. 40-64.